

معرفی نسخه خطی

نسخه دست نویس توضیح المطالب تألیف میرزا ابوطالب میرفندرسکی

مریم محمدشفیع*

یکی از گنجینه های علمی، ادبی و فرهنگی ما، آثار به جای مانده از گذشته است که پرداختن به این آثار و معرفی آن ها موجب رونق و غنای پیشینه ی علمی و فرهنگی یک سرزمین یا یک ملت می باشد. یکی از انواع این آثار ارزشمند، نسخه های خطی هستند که تعداد بی شماری از آن ها تاکنون ناشناخته مانده و گذشت روزگار آن ها را زیر غبار فراموشی قرار داده است و همین امر موجب شده که برخی از عالمان اعصار گذشته نیز در غربت مانده اند. نسخه های خطی بر اساس ویژگی های متعددی قابل ارزش گذاری هستند، اما واقعیت این است که صرف نظر از هر نوع ارزش گذاری و تقسیم بندی، هر نسخه ی خطی ولو این که محتوای آن در نسخه ی دیگری تکرار شده باشد، از این منظر که توسط کاتبان متعدد، با سطح علمی و نگاه متفاوت نوشته شده اند، در نوع خود منحصر به فرد محسوب می شوند. سرزمین جرجان و استرآباد در طول تاریخ مهد عالمان و اندیشمندان بسیاری بوده و آثار بسیاری از آنان به جای مانده است. در این جا به معرفی یک نمونه از این آثار می پردازیم.

*سرپرست مرکز
اسناد تاریخی
مؤسسه فرهنگی
میرداماد

کتاب توضیح المطالب اثر سید ابوطالب در قرن دوازدهم هجری قمری است که یک نسخه از آن در قرن چهاردهم هجری توسط محمد بن محمد جعفر استرآبادی در استرآباد کتابت شده است. این کتاب شرحی بر کتاب خلاصه الحساب تألیف بهاءالدین محمد بن حسین عاملی معروف به شیخ بهائی می باشد.

در میان آثار تعلیمی شیخ بهائی، کتاب خلاصه الحساب از اهمیت ویژه ای برخوردار است و از معروف ترین آثار وی در این حوزه محسوب می شود. به عبارت دیگر این کتاب مهم ترین و شاخص ترین اثر در علم حساب و هندسه از قرن یازدهم هجری به بعد است و تا مدت ها به عنوان یک منبع آموزشی برای طالبان علم، مورد استفاده قرار می گرفت. این کتاب در یک مقدمه و ده باب تألیف شده و چندین بار به زبان های عربی و فارسی بر آن شرح و ترجمه نوشته شده و هم چنین در ایران، هند و عثمانی به چاپ رسیده است. در ذیل به معرفی یکی از شروح این کتاب می پردازیم.

کتاب «توضیح المطالب» شرحی است به زبان فارسی که در سده ی دوازدهم هجری قمری توسط میرزا ابوطالب موسوی فندرسکی انجام گرفت.

میرزا ابوطالب بن جلال الدین میرزا بیک موسوی فندرسکی، عالم، شاعر و فقیه اواخر دوره ی صفوی، که جدّ مادری او «سید ابوالقاسم بن میرزا بزرگ میرفندرسکی» فیلسوف مشهور (م ۱۰۵۰ق) و شناخته شده ی عصر صفوی می باشد.

میرزا ابوطالب از شاگردان آقا حسین خوانساری (م ۱۰۹۸ق) و علامه مجلسی (م ۱۱۱۰ق) بوده و از علامه اجازة علمی دریافت نموده است. با وجود اوضاع نابسامان مملکت در سال های پایانی دوره ی صفوی و همین طور حمله ی افغان ها به ایران (۱۱۳۴-۱۱۴۲ق)، نسخه های متعددی از آثار میرزا ابوطالب در کتابخانه های سراسر جهان پراکنده است. میرزا عبدالله افندی که معاصر وی بوده، از برخی آثار وی یاد می کند که از آن جمله است: الممتهی در نحو، حاشیه تفسیر بیضاوی، شرح خلاصه الحساب شیخ بهایی با نام توضیح المطالب، حاشیه اصول کافی، حاشیه شرح لمعه، حاشیه بر حاشیه ی خفزی در الهیات، حاشیه معالم الاصول و... در سال های اخیر برخی از آثار میرزا ابوطالب تصحیح و منتشر شده است که از آن جمله می توان به کتاب «بیان بدیع» در موضوع ادبیات فارسی و نیز کتاب «تحفته العالم» در تاریخ دوره ی صفوی، اشاره کرد.

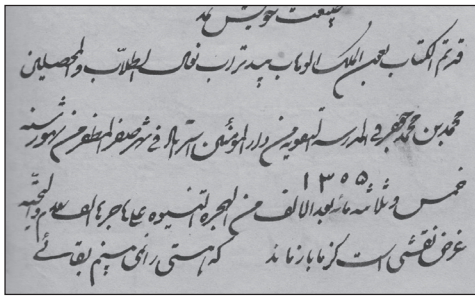
توضیح المطالب

میرزا ابوطالب در مقدمه ی کتاب، در سبب تألیف و معرفی محتوای «توضیح المطالب» آورده: در کشف نقاب و کشف حجاب مسائل خلاصه الحساب منسوب به شیخ بهاءالدین محمد عاملی از جهت سهولت فهم و تعمق نظر منتهی و چون منظور آنست که ترجمه ی هر مطلبی از مطالب کتاب مذکور را مسطور ساخته و بعد به قدر استطاعت فکر خود توضیح آن درآید آن را به «توضیح المطالب» موسوم ساخت. این کتاب مرتب است بر یک مقدمه و

چند باب، مقدمه‌ی کتاب مشتمل بر شش امر است: اول (تعریف علم حساب)، دوم (تعریف عدد)، سوم (تعریف عدد بعد از آنکه معلوم شده باشد که موضوع علم حساب است)، چهارم (تقسیم عدد)، پنجم (بیان مراتب عدد)، ششم (بیان ارقام مراتب عدد)، هم چنین حدیثی از حضرت محمد (ص) در مورد ضرورت یادگیری علم حساب نیز در مقدمه آمده است. در این کتاب برای شرح هر موضوع از کتاب خلاصه الحساب، ابتدا چند سطر از خلاصه الحساب را ذیل عنوان «مطلب» ترجمه کرده، پس از آن به شرح مطالب با عنوان «توضیح» می‌پردازد. این کتاب به نام شاه سلیمان صفوی نگاشته شده و در مقدمه نیز قصیده‌ای در وصف شاه سلیمان، که از سروده‌های خود میرزا ابوطالب می‌باشد، درج شده است.

معرفی نسخه‌ی خطی توضیح المطالب

در گنجینه‌ی نسخ خطی میرداماد دو نسخه از کتاب توضیح المطالب موجود است که در این جا به معرفی یکی از این دو نسخه خواهیم پرداخت. میرزا ابوطالب میرفندرسکی کتاب «توضیح مطالب فی شرح خلاصه الحساب» را به زبان فارسی در قرن دوازدهم تألیف کرد در قرن چهاردهم محمد بن محمد جعفر استرآبادی در مدرسه تقویه از دارالمومنین استرآباد در ماه صفر المظفر ۱۳۰۵ کتابت کرده است.

مشخصات نسخه:

عنوان: توضیح المطالب

مؤلف: بهاء الدین محمد عاملی

مترجم و شارح: ابوطالب بن میرزا بیگ

موسوی فندرسکی

کاتب: محمد بن محمد جعفر استرآبادی

محل کتابت: مدرسه تقویه استرآباد

تاریخ کتابت: شهر صفر المظفر سنه ۱۳۰۵

موضوع: حساب و ریاضیات

آغاز: بسم‌اله... حمد و سپاس بیحساب و عد جناب مقدس اسرع الحاسبین را سزد که جهت حصول اعداد نامنتهای کائنات...

انجام: ... مجتمع یا باقی را جذر اخذ کن اینرا و فکر کن دراین بحسن قریحت و لطف طبیعت خویش آمد

انجامه: قادم کتاب بعون الملک الوهاب بید تراب ----- الطلاب و المحصلین محمد بن جعفر فی المدرسه التقویه دارلمومنین استرآباد فی شهر صفر المظفر من شهر سنه خمس و ثلاثه مائه بعد الالف ۱۳۰۵ من الهجرة ال..... علی هاجرها الف تقدم و التحیه

نوع کاغذ: فرنگی نخودی بدون آهار

تعداد صفحات: ۵۲۴ ص (۲۶۲ برگ)

نوع خط: نستعلیق خوش

تعداد سطر: ۱۵ سطر

قطع برگ: ۱۶ × ۲۱/۵

قطع جلد: وزیری

تزیینات: عناوین، اشکال هندسی و جداول ریاضی به شنگرف و در اواخر کتاب به سرخی دیده می شود

جلد: مقوا با روکش تیماج قهوه ای با حاشیه ضربی
 آسیب های فیزیکی وارد شده به نسخه: آثار آب خوردگی در اوراق، در صفحه ی دوم از برگ دوم قسمتی از کاغذ مرمت شده، پدیدگی لبه صفحات، اثر رطوبت انگشت در پایین بعضی از صفحات مشاهده می شود.

این نسخه ی خطی از مجموعه ی نسخ خطی محمود اخوان مهدوی بوده، که اکنون در گنجینه ی نسخ خطی مؤسسه ی فرهنگی میرداماد نگهداری می شود.

